

onderwijsprogramma voortgezet onderwijs
onderbouw

FRI
ESM
USE
UM

HORIZONTAAL

inleiding

Dit is de handleiding voor het onderwijsprogramma bij de tentoonstelling *Horizonnen* in het Fries Museum. Met veel plezier nemen wij de leerlingen mee op ontdekkingsreis, van hier tot voorbij de horizon!

Het doel van dit programma is om leerlingen te prikkelen en uit te dagen, om dieper op het thema van de tentoonstelling in te gaan en om de kunstwerken in relatie tot het onderwerp en hun eigen leefwereld te begrijpen. Door uit te gaan van de belevingswereld van de leerlingen, is het voor hen makkelijk om zich in te leven in de wereld van de kunst. De kunstenaars vertellen hun verhaal via de kunstwerken. Wij willen van de leerlingen weten: hoe ziet jouw wereld eruit? Wat zie jij als je naar buiten kijkt? Hoe ver reikt jouw horizon? De leerlingen worden daarnaast door de tentoonstelling geconfronteerd met hun eigen 'Friese' identiteit in relatie tot die van de kunstwerken.

Tijdens het bezoek aan het museum werken de leerlingen met vragen van de 'Friese Doorkijker': een bijzonder werkblad met verschillende vragen en opdrachten waarmee ze van alles ontdekken over de werken en kunstenaars in de tentoonstelling. De ontdekkingen worden genoteerd als 'doorkijker' en doorgegeven aan volgende bezoekers. De 'Friese Doorkijker' helpt ze om beter te leren kijken, te associëren, een eigen mening te vormen en kunstwerken te interpreteren. Hun nieuwsgierigheid wordt aangewakkerd en hun opmerkzaamheid op de proef gesteld. Zo wordt het bezoek een onvergetelijke ervaring dat bijdraagt aan hun culturele bewustzijn. De leerlingen hebben letterlijk hun horizon verbreed en ontdekt dat er in het museum, maar ook in hun eigen wereld nog veel te ontdekken valt.

Voor de onderbouw van het voortgezet onderwijs is een gevarieerd programma ontwikkeld met de volgende accenten: *cultureel bewustzijn, diepgang, doorzettingsvermogen en discipline*

voor alle groepen gelden de volgende algemene leerdoelen:

- Leerlingen hebben een positieve ervaring
- Leerlingen zijn in staat hun mening en gedachten te verwoorden en verbeelden
- Leerlingen zijn in staat hun persoonlijke interpretatie van kunstwerken te benoemen
- Leerlingen ervaren dat ze serieus genomen worden
- Leerlingen ervaren dat iedereen anders kijkt en dat alles wat je ziet, bedenkt of fantaseert van waarde is.

kerndoelen

Het programma voldoet aan de kerndoelen 48, 49, 50 en 52.

Kerndoel 48: De leerlingen leren door het gebruik van elementaire vaardigheden de zeggingskracht van verschillende kunstzinnige disciplines te onderzoeken en toe te passen om eigen gevoelens uit te drukken, ervaringen vast te leggen, verbeelding vorm te geven en communicatie te bewerkstelligen.

Kerndoel 49: De leerlingen leren eigen kunstzinnig werk, alleen of als deelnemer in een groep, aan derden te presenteren.

Kerndoel 50: De leerlingen leren op basis van enige achtergrondkennis te kijken naar beeldende kunst, te luisteren naar muziek en te kijken en luisteren naar theater-, dans-, of filmvoorstellingen.

Kerndoel 52: De leerlingen leren mondeling of schriftelijk te reflecteren op eigen werk en werk van anderen, waaronder dat van kunstenaars.

Voor kerndoelen zie: <http://www.slo.nl/voortgezet/onderbouw/leergebieden/kenc/>

werkwijze

Het onderwijsprogramma bestaat voor iedere bouw uit de volgende drie onderdelen:

1. Voorbereidingles in de klas

In de introductieles op school maken de leerlingen kennis met een aantal kunstwerken en de tentoonstelling *Horizonnen*. Met behulp van een beeldende opdracht leren ze gericht kijken naar hun eigen omgeving. Door deze kennismaking zijn de leerlingen goed voorbereid op het museumbezoek en in staat om de tentoonstelling te bekijken vanuit hun eigen blik op de wereld.

2. Museumbezoek Fries Museum

Tijdens het museumbezoek bekijken de leerlingen de kunstwerken van de tentoonstelling. Het doel is een kunstwerk zo goed te bestuderen en hun eigen te maken dat ze als experts iets doorgeven aan de volgende leerlingen die de tentoonstelling bezoeken. Dit doen ze met behulp van het werkblad de 'Friese Doorkijker'. Dit werkblad helpt de leerlingen om beter te kijken, kunstwerken te interpreteren, een eigen mening te vormen en een 'doorkijker' te formuleren.

3. Verwerkingsles in de klas

In de verwerkingsles wordt het museumbezoek besproken om te kijken wat de leerlingen allemaal nog weten van de tentoonstelling. De leerlingen hebben de opdracht gekregen om iets in gedachten mee te nemen uit de tentoonstelling. Een stukje Horizonnen is nu meegenomen naar hun eigen wereld en dit verwerken ze in een beeldend eindwerk. De wereld van de leerlingen en die van de kunst valt samen!

Wij wensen de groep veel plezier met het bezoek aan het Fries Museum!

bijlagen:

- Bijlage 1: Onderwijsprogramma voor het voortgezet onderwijs, onderbouw
- Bijlage 2: Kijkvragen bij de kunstwerken voor in de klas

bijlage 1

onderwijsprogramma onderbouw vo - 'Horizon Taal'

Het programma 'HORIZON TAAL' bestaat uit de volgende drie onderdelen:

1. Voorbereiding museumbezoek in de klas - 45 minuten
2. Museumbezoek Fries Museum - 60 minuten
3. Verwerkingsles in de klas - 45 minuten

VOORBEREIDINGSLES IN DE KLAS

Totale tijdsduur: 45 minuten

wat heb je nodig?

- Kunstwerken via posters van het museum en via de website van het Fries Museum (www.friesmuseum.nl) op het digitaal schoolbord
- Kijkvragen bij kunstwerken (zie bijlage 2)
- Tape voor op het raam
- Transparante vellen voor raamgedichten
- Witte markers voor op de transparante vellen of speciale raamstiften voor op het raam
- Transparant plakband
- Kladpapier, schrijfmateriaal

aan de slag!

kennismaken met de tentoonstelling en kunstwerken kijken in de klas

Tijd: 15 minuten

Om de leerlingen kennis te laten maken met de tentoonstelling Horizonnen, wordt vooraf het begrip 'horizon' besproken. Stel vragen als: "Wat is de horizon?", "Waar zie je de horizon het beste?". Leg de leerlingen uit dat de horizon de lijn is waar de aarde en de lucht elkaar lijken te raken. Vertel de leerlingen dat de horizon ook wel de kim, de einder of de gezichtseinder wordt genoemd. Leg uit dat de horizon eigenlijk is 'zover als je kunt kijken'. Plak tijdens of voorafgaand aan de les een horizon met gekleurde of zwarte tape op het raam. Zo hebben jullie zomaar de horizon in de klas gehaald!

Nadat de leerlingen kennis hebben gemaakt met het onderwerp van de tentoonstelling, wordt er een link gelegd naar kunstwerken uit de tentoonstelling. Bekijk met de leerlingen een paar afbeeldingen en/of korte video's die via de website op het digitaal schoolbord te zien zijn. Bespreek de verschillende kunstwerken aan de hand van de kijkvragen. Er worden verbanden gelegd tussen de kunstwerken en hun eigen leefwereld. Vertel de leerlingen aan het eind dat ze deze werken in het museum gaan bekijken.

jouw omgeving, mijn omgeving

Tijd: 10 minuten

De leerlingen gaan als voorbereiding op de creatieve opdracht 'het raamgedicht' aan de slag met hun eigen omgeving. Vraag ze over hun eigen omgeving: "Wat zie je als je uit het raam van je huis of slaapkamer kijkt?", "Wat staat er allemaal buiten?", "Welke kleuren zie je?", "Hoe klinkt het bij jou?", "Vind je het een prettig uitzicht?".

Vraag de leerlingen vervolgens om naar buiten te kijken vanuit de klas. Vraag de leerlingen om te benoemen wat het verschil is met het uitzicht thuis en die van de school. Stel vragen als: "Welk uitzicht vind je het fijnst om naar te kijken?", "Wat is typisch

voor een Fries landschap?”. Laat de leerlingen na afloop een aantal woorden opschrijven die gaan over het uitzicht vanuit hun slaapkamerraam of vanuit de woonkamer thuis.

Nu zijn de leerlingen helemaal klaar voor hun creatieve opdracht!

creatieve opdracht:

het maken van een raamgedicht voor in de klas

Tijd: 20 minuten

De leerlingen zijn nu goed opgewarmd en hebben nagedacht over wat er allemaal te zien en te ontdekken is. Ze hebben in het onderdeel 'jouw omgeving, mijn omgeving' geleerd om opmerkzaam te worden voor details van hun eigen omgeving. Dit gebruiken ze tijdens de volgende opdracht en tijdens het bezoek aan het Fries Museum.

gedicht

Voor het maken van het gedicht kunnen de leerlingen kiezen voor één voorwerp dat ze hebben opgeschreven bij de vorige opdracht. Na het kiezen van een voorwerp mogen de leerlingen daarop verder fantaseren. Het uitgangspunt zijn de 'zintuigen'. Stimuleer de leerlingen om verder te fantaseren door vragen te stellen als: "Wat zie je?", "Wat hoor je?", "Hoe ruikt het?", "Hoe voelt het?", "Is het prettig of onprettig?", "Wat kun je ermee doen?".

Het gedicht schrijven de leerlingen eerst op kladpapier en maken ze in de vorm van het bekende 'elfje' of een rondel. Het is ook mogelijk om andere dichtvormen in te zetten. Als de leerlingen klaar zijn met hun gedicht, worden de gedichten netjes overgeschreven op een transparant vel of direct op het raam. Natuurlijk mogen ze bij hun gedicht een tekening maken. Daarna hangen de leerlingen het beeldgedicht op het raam. Zo ontstaat er een verbinding tussen buiten en binnen. Na afloop mogen de leerlingen hun gedicht voorlezen.

elfje

Leg de leerlingen uit dat een elfje een kort gedicht is van vijf regels. Gebruik onderstaand voorbeeld, of een eigen voorbeeld, om uit te leggen dat het gedicht bestaat uit vijf regels met in totaal elf woorden.

*Sneeuw
wit, zacht
het gaat smelten
wordt het al lente?
ja.*

*Grijs
de stoep
hink stap sprong
val op mijn knie
au.*

*Bomen
zijn bruingroen
onder de bladeren
lekker in de schaduw
fijn.*

Bied de leerlingen handvatten door gebruik te maken van onderstaande voorbeelden.

Voorbeeld 1

1. eerste woord: Welke kleur zie je als je naar buiten kijkt?
2. twee woorden: Wat zag je?
3. drie woorden: Hoe klonk of voelt of smaakt het als je het aanraakt of gebruikt?
4. vier woorden: Wat gebeurde er toen?
5. één woord: voeg nog een slotwoord toe, bijvoorbeeld een kreet of gevoel.

Voorbeeld 2

1. eerste woord: Wat zie je als je naar buiten kijkt? Kies één ding.
2. twee woorden: Hoe voelt het als je het aanraakt?
3. drie woorden: Wat zie je nog meer bij het ene ding?
4. vier woorden: Wat kun je ermee doen?
5. één woord: voeg nog een slotwoord toe, bijvoorbeeld een kreet of gevoel.

Voorbeeld 3

1. eerste woord: Wat zie je als je naar buiten kijkt? Kies één ding.
2. twee woorden: Welke kleur heeft het?
3. drie woorden: Hoe voelt het als je het aanraakt?
4. vier woorden: Wat kun je ermee doen?
5. één woord: voeg nog een slotwoord toe, bijvoorbeeld een kreet of gevoel.

rondeel

Een rondeel gedicht bestaat uit acht regels. Leg de leerlingen uit dat regel 1 hetzelfde is als regel 4 en 7. En dat regel 2 precies hetzelfde als regel 8 is. Oefen deze vorm van dichten door één gezamenlijk op het bord te doen. Een voorbeeld:

*Vandaag at ik een boterham
Een boterham vind ik lekker
Ik smeer 'm 's ochtends altijd zelf
Vandaag at ik een boterham
Een boterham met pindakaas
Gesneden in vier stukjes
Vandaag at ik een boterham
Een boterham vind ik lekker*

Bied de leerlingen handvatten door gebruik te maken van onderstaand voorbeeld. De regel die terugkomt is iets wat ze buiten gezien hebben.

Voorbeeld

1. Wat zie je als je naar buiten kijkt?
2. Welke kleur heeft het?
3. Hoe voelt het als je het aanraakt?
4. Zelfde zin als regel 1.
5. Wat kun je ermee doen?
6. Wat zie je nog meer?
7. Zelfde zin als regel 1 en 4.
8. Zelfde zin als regel 2.

MUSEUMBEZOEK FRIES MUSEUM

Tijd: 60 minuten

De leerlingen worden ontvangen door twee intermediairs. Eerst krijgen ze een korte introductie over de tentoonstelling Horizonnen. De intermediairs leggen uit dat de leerlingen verschillende dingen gaan ontdekken en op een 'doorkijker' beschrijven. De intermediairs hebben een 'doorkijker' van de vorige groep geselecteerd en bespreken deze met de groep. Na deze korte introductie gaan ze als reporters in tweetallen aan de slag met de 'Friese Doorkijker'. De open vragen en opdrachten op dit werkblad dagen ze uit om de kunstwerken op verschillende manieren te bekijken en om met elkaar in dialoog te gaan. Ze maken zich een aantal kunstwerken in de tentoonstelling eigen en presenteren hun 'doorkijker' aan de groep.

Tot slot wordt aan de leerlingen gevraagd om in gedachten iets van de tentoonstelling mee naar school te nemen. Dit is het startpunt van de verwerkingsles in de klas. De 'Friese Doorkijker' werkbladen gaan mee naar school. De 'doorkijkers' blijven achter in het museum en worden doorgegeven aan de volgende leerlingen die de tentoonstelling bezoeken.

Tip: het is prettig als de groep al in tweetallen is verdeeld. We stellen het op prijs wanneer vooraf de regels van het museum zijn doorgenomen.

regels van het museum

- In het museum loop je rustig, je rent niet.
- Je kijkt met je ogen, niet met je handen.
- Je praat rustig.
- Eten en drinken bewaar je voor in de pauze.

VERWERKINGSLES OP SCHOOL

Totale tijdsduur: 45 minuten

benodigdheden:

- Stevig A3 papier
- Tijdschriften en verschillende kleuren papier
- Lijm
- Zwarte stiften

terugkijken op het bezoek

Tijd: 10 minuten

Deel vooraf de ‘Friese Doorkijkers’ uit aan de leerlingen. Blik samen met de leerlingen terug op het bezoek aan de tentoonstelling met behulp van vragen als: “Wat was het onderwerp van de tentoonstelling?”, “Wat betekent het ook alweer: je horizon verbreden?”, “Wat hebben jullie allemaal gezien?”, “Wat vonden jullie het mooist en waarom?”, “Welk kunstwerk kunnen jullie je nog het beste herinneren?”, “Aan het eind van het museumbezoek is jullie gevraagd om in gedachten iets van de tentoonstelling mee te nemen. Wat hebben jullie meegenomen? Hoort daar ook een kunstwerk bij? Welk kunstwerk is dat?”. Schrijf de antwoorden van de leerlingen op het bord, in een woordspin met in het midden “Horizonnen”.

creatieve opdracht: maken van een collage

Tijd: 35 minuten

De leerlingen maken een collage over de wereld achter de horizon. Het uitgangspunt zijn de woorden die op het schoolbord staan. De leerlingen mogen alle woorden gebruiken, of juist een paar kiezen. Als reporters maken ze een collage als verslag van de ervaringen van het museumbezoek. Leg de leerlingen vooraf uit wat een collage is: een kunstwerk dat bestaat uit een verzameling van verschillende afbeeldingen en vormen, die uitgescheurd worden uit tijdschriften of uit gekleurd papier. Iedere leerling krijgt een A3 vel, tijdschriften, gekleurd papier en een zwarte stift om de vormen te creëren. De leerlingen starten met het tekenen van een horizon op het A3 vel. Leg de leerlingen uit dat de hoogte van de horizon invloed heeft op het landschap: ‘hoe hoger de horizon, hoe meer land of zee je ziet. Hoe lager de horizon, hoe meer lucht je ziet op’. Daarna gaat de groep aan de slag met het scheuren van vormen uit gekleurd papier en tijdschriften. Het is hun eigen interpretatie van de woorden die op het schoolbord staan. De leerlingen mogen met zwarte stift tekeningen maken, of woorden op de collage zetten. Hang na afloop alle resultaten op bij de raamgedichten van de voorbereidende les. Bespreek de eindresultaten.

Door het maken van deze collages ontstaat er een verbinding met wat de leerlingen gezien hebben in de tentoonstelling en in hun eigen wereld.

bijlage 2

kijkvragen bij de kunstwerken voor in de klas - onderbouw vo

KIJKVragen BIJ DE KUNSTWERKEN VOOR IN DE KLAS

Vergrotingen van het beeldmateriaal zijn te vinden via www.friesmuseum.nl (juiste link volgt).

Maak uit onderstaande video's en beelden een selectie om samen met de leerlingen te bekijken op het digitaal schoolbord. De afbeeldingen zijn kunstwerken uit de tentoonstelling. Hierbij is een aantal kijkvragen opgesteld om de groep op weg te helpen en de kunstwerken en video's beter te bekijken.

kunstwerken als film te zien op het internet:

Tacita Dean, *The Green Ray*, 2001

<http://vimeo.com/38026163> (2 min 34)

Dit kunstwerk is ook in de tentoonstelling *Horizonnen* te zien. Je kunt op deze film een duidelijke horizon zien. De kunstenaar wacht een hele nacht op een natuurlijk verschijnsel, het is een moment waarop er een groene streep ontstaat op de horizon.

- Kijk goed naar het filmpje. Zien jullie iets groens aan de horizon?
- Ze wacht op een natuurlijk verschijnsel. Wat zou dat kunnen zijn?

Mark Lewis, *Rush Hour, Morning and Evening, Cheapside* (2005)

http://www.marklewisstudio.com/films2/Rush_Hour.htm (4 min 34)

- Wat gebeurt hier eigenlijk?
- Hoe heeft de kunstenaar dit gedaan?
- Hoe ziet de omgeving waar deze mensen lopen eruit?
- Wat valt je op, hoe zijn de mensen gekleed?
- Wat voor weer is het?

kunstwerken uit de tentoonstelling met kijkvragen

Gerhard Richter, Seestück 2, 1970

- Is dit naar de werkelijkheid geschilderd of heeft de kunstenaar een truc uitgehaald?
- Hoe heeft hij dit werk kunnen vastleggen?
- Een titel zou kunnen zijn: 'De kunstenaar dirigeert met zijn penseel'. Wat wordt daarmee bedoeld?
- Wat voor titel kun jij bedenken voor dit werk?

Arno Nollen, Zonder titel, 1999

- Wie zou dit kunnen zijn?
- Waar is de foto genomen?
- Waarom denk je dat?
- Wat zou je over dit meisje kunnen vertellen?
- Is het een oude of een nieuwe foto?
- Staat ze in daglicht of lamplicht?

Ad van Denderen, Port Saïd, Egypt, 2005

- Deze foto is in Egypte genomen.
- Wat zie je op de foto?
- Wat zijn ze aan het doen?
- Wat voor weer is het?
- Waait het hard?
- Waar zie je dat aan?

Sir Lawrence Alma-Tadema, Gezicht vanuit raam, 1872

- Wat zie je op het kunstwerk?
- Waar is het?
- Wat voor gevoel spreekt dit schilderij uit? (blij, verdrietig, boos, rustig)
- Welke kleuren zijn gebruikt?
- Hoe zie je dat het een gezicht uit het raam is?
- Hoe wordt dit nog versterkt?
- Wat voor weer is het? Hoe zie je dat?

